

Ιστορία και
γεωγραφία
των κριτικών
αφηγημάτων

επιμέλεια
Απόστολος Λαμπρόπουλος
Αντώνης Μπαλασόπουλος

ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΠΑΛΑΣΟΠΟΥΛΟΣ <i>Περί Θεωριών</i>	9
I.	
ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥ	17
ΚΑΡΙΝ ΜΠΟΚΛΟΥΝΤ-ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ <i>Η ιστορική μελέτη της λογοτεχνίας είναι ανέφικτη και αναγκαία</i>	31
ΛΗΤΩ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΟΥ <i>Πέρα από την εξύμνηση της διασταύρωσης: η σύγχρονη θεωρητική διεύρυνση της Συγκριτικής Γραμματολογίας και οι προοπτικές της</i>	51
ΜΙΛΤΟΣ ΠΕΧΛΙΒΑΝΟΣ <i>Η εργασία πάνω στη διαφορά: για την ιστορία και τη γεωγραφία της αισθητικής της πρόσληψης</i>	71
ΣΟΦΙΑ ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ <i>Η θεωρία της πρόσληψης στο φως της κοινωνιολογίας των πεδίων: προς ένα ολιστικό πρόγραμμα αντιμετώπισης του λογοτεχνικού</i>	91
II.	
ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΙΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ	115
ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ <i>Η ιστορία της μετανάστευσης και οι μεταλλάξεις του εθνικού φαντασιακού</i>	125

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΒΟΥΛΑΚΟΣ

Η κριτική θεωρία μεταξύ Φρανκφούρτης και Νέας Υόρκης 139

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ

*Δρόμοι που παίρνει ή δεν παίρνει η πολιτισμική θεωρία:
διαδρομές, διαμονές και διακυβεύματα
των πολιτισμικών σπουδών* 165

III.

ΠΟΛΙΣ – ΙΣΤΟΡΙΑ – ΘΕΩΡΙΑ: ΣΥΝΤΕΛΕΣΜΕΝΟΙ ΜΕΛΛΟΝΤΕΣ 199

ΜΙΝΑ ΚΑΡΑΒΑΝΤΑ

Τα ταξίδια της θεωρίας στους τόπους του 21ου αιώνα 211

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΟΥΠΚΙΟΛΗΣ

*Το πλήθος της μεταπολιτικής στους δρόμους της Αθήνας:
δύο θέσεις για τη ριζοσπαστική δημοκρατία* 241

ΕΦΗ ΓΑΖΗ

Αφηγηματικότητα, κειμενικότητα και ιστοριογραφία 273

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

Αφηγηματικότητα και ιστορική ποιητική 297

IV.

ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ, ΕΠΙΜΟΧΘΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ,
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ 323

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ-Φ. ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

*Πολιτική οικονομία, σημειωτική του χώρου
και θεωρία λογοτεχνίας* 335

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

*Ιστορίες και μύθοι στη θεωρία της μετάφρασης:
επανεξετάζοντας την πολιτισμική παράδοση* 377

ΕΛΕΝΗ ΧΟΝΤΟΛΙΑΟΥ

*Από τον ενικό της Παιδαγωγικής στον πληθυντικό των ** Studies:
μια ιστορία ορίων (σε αναζήτηση διεπιστημονικότητας) 407*

V.

ΜΕΤΑ/ΘΕΩΡΙΑ 429

ΜΑΡΙΑ ΜΑΡΓΑΡΩΝΗ

*Πώς πέφτει ο τέλειος θεωρητικός;
Η κρίση τού θεωρείν στην εποχή της μαρτυρίας 443*

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΠΑΛΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Θεωρία, ιστορία, κυριαρχία 475

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ

Φάντασμα και πένθος, παροντική Θεωρία, χώρα 517

Βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων 563

Ευρετήριο ονομάτων 573

Ο λόγος περί κάμψης της Θεωρίας συνδέεται συχνά με τον προβληματισμό σχετικά με τις ανακατατάξεις των τελευταίων δεκαετιών στις ανθρωπιστικές επιστήμες και με το καθεστώς των λογοτεχνικών σπουδών. Αντίστοιχα επανέρχεται ο προβληματισμός σχετικά με τη φύση και τη χρησιμότητα της λογοτεχνίας, και μάλιστα με τη ρητή ή υπονοούμενη παραδοχή ότι αυτή εξωθείται σταδιακά στο περιθώριο του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος. Ως βασικά διακυβεύματα προβάλλονται η ουσιώδης διαφοροποίηση της λογοτεχνίας από τα άλλα σημειωτικά συστήματα, η κατάδειξη της μοναδικότητάς της, η διασφάλιση της θέσης της στην εκπαίδευση, οι επιπτώσεις μιας πιθανής παράκαμψής της και ο επείγων χαρακτήρας του διαλόγου σχετικά με αυτήν.

Στο πρόσφατο βιβλίο του *Η Λογοτεχνία σε κίνδυνο*¹, ο Tzvetan Todorov υποστηρίζει πως η λογοτεχνία «μπορεί να μας κρατήσει το χέρι όταν είμαστε βαθιά λυπημένοι, να μας δείξει τον δρόμο προς τα άλλα ανθρώπινα πλάσματα, να μας κάνει να καταλάβουμε καλύτερα τον κόσμο γύρω μας και να μας βοηθήσει να ζήσουμε». Προϋπόθεση για να συμβούν τα παραπάνω είναι να ξαναδούμε τη λογοτεχνία όπως αυτή γινόταν αντιληπτή στην Ευρώπη ως το τέλος του 19ου αιώνα, όταν ακόμη θεωρούνταν ικανή να ανταποκριθεί στο αίτημα των αναγνωστών που φάχνουν νόημα για τη ζωή τους και σε αντίθεση με τη μεταγενέστερη θέση ότι η λογοτεχνία μιλά κατά βάση για τον εαυτό της. Η λογοτεχνία δεν έχει αξία γιατί προσφέρει εμφανή διδάγματα ή νέα περιεχόμενα, αλλά γιατί μας δίνει τη δυνατότητα επικοινωνίας με όντα διαφορετικά από εμάς και απώτερο ορίζοντα την αγάπη ως υπέρτατη μορφή της ανθρώπινης επαφής. Στο εναρκτήριο μάθημά του στο Collège de France, από την άλλη, ο Antoine Compagnon αναρωτιέται κατά πόσο η λογοτεχνία είναι αναντικατάστατη και πού ακριβώς έγκειται η σπουδαιότητά της². Απαριθμώντας τις απαντήσεις που έχουν δοθεί διαχρονικά³, ανα-

1. Για τις παρακάτω θέσεις βλ. TODOROV Tzvetan, *La Littérature en péril*, Flammarion («Café Voltaire»), Παρίσι, 2007, σ. 72-77.

2. COMPAGNON Antoine, *La Littérature, pour quoi faire?*, Collège de France/Fayard («Leçon inaugurale»), Παρίσι, 2007, σ. 27 και 32.

3. Βλ. ό.π., σ. 40-44, 44-48, 49-54 και 54-58 αντίστοιχα.

φέρει τον αναπαραστατικό της χαρακτήρα, που ικανοποιεί τη ζήτηση για αφηγήματα, την απελευθέρωση που προσφέρει από τις κάθε λογής αυθεντίες, τον τρόπο με τον οποίο θεραπεύει τα μειονεκτήματα και τους περιορισμούς της γλώσσας και, τέλος, τον αντιεξουσιαστικό της χαρακτήρα: «η λογοτεχνία δεν μας επιτρέπει να περπατήσουμε, αλλά μας επιτρέπει να αναπνεύσουμε»⁴. Συνολικότερα, η λογοτεχνία γίνεται αντιληπτή ως οντότητα επίμονα διαμαρτυρόμενη και ως άσκηση σκέψης που διαμορφώνει το εγώ και το φέρνει σε επαφή με το έτερο⁵. Όλα τα παραπάνω βασιζονται στη βασικότερη ιδιαιτερότητα της λογοτεχνίας: την παρατεταμένη μοναξιά και τον επιβραδυμένο ρυθμό της ανάγνωσης, που την καθιστούν προσεκτικότερη από την εικόνα και αποτελεσματικότερη από άλλου είδους κείμενα.

Δεν είναι δυσδιάκριτη εδώ ούτε η νοσταλγία για ένα παρελθόν στο οποίο η θέση της λογοτεχνίας ήταν κραταιά και το κύρος της αδιαμφισβήτητο, ούτε η αμηχανία σχετικά με το τι μπορεί σήμερα να ειπωθεί για την ιδιαιτερότητα της λογοτεχνίας και τι το μέλλον της επιφυλάσσει. Δεν είναι τυχαίο ότι όσο ο Todorov επιμένει πως προϋπόθεση για την αποκατάσταση της λογοτεχνίας είναι η επιστροφή σε έναν συγκεκριμένο τρόπο ανάγνωσης, άλλο τόσο ο Compagnon εντοπίζει στην «ιδιάζουσα» ανάγνωση την οποία η λογοτεχνία επιζητά ή επιβάλλει την εναπομείνασα ειδοποιό διαφορά της. Κατά μία έννοια, αυτή η επιμονή στην ανάγνωση είναι και ο απόηχος των επιπτώσεων που φέρεται να είχε η Θεωρία σε αυτή. Πιο συγκεκριμένα, η ρητορική της Θεωρίας μοιάζει συχνά να αρέσκεται στο κείμενο ως πτώση, αποτυχία, υστέρηση, απομεινάρι, ερείπιο ή και βομβαρδισμένο τοπίο⁶. Εναλλακτικά, προσάπτεται στη Θεωρία ότι αντικαθιστά το απτό αντικείμενο της αναγνωστικής προσοχής με μια σειρά από ρωγμές, κενά και ελλείψεις που πρέπει να αποκωδικοποιηθούν και ότι στην ουσία αρνείται να δει το «εκεί» των κειμένων προτιμώντας μια «σκοτεινή κενότητα»⁷. Ιδωμένη από αυτή τη σκοπιά, η Θεωρία αποσταθεροποιεί τη δεδομένη κειμενικότητα την

4. Στο σημείο αυτό ο Compagnon επικαλείται ένα από τα γνωστότερα παραθέματα του Roland Barthes. Βλ. BARTHES Roland, «Littérature et signification» [1963¹], στο *Essais critiques* [1964¹], στο *Ouvres complètes (1942-1965)*, τ. 1, Seuil, Παρίσι, 1993, σ. 1367.

5. A. Compagnon, *La Littérature, pour quoi faire?*, σ. 62, 68 και 70-72.

6. CUNNINGHAM Valentine, *Reading After Theory*, Blackwell, Μάλντεν-Οξφόρδη, 2002, σ. 60.

7. Ο.π., σ. 71.

οποία προϋποθέτει η ανάγνωση και αφήνει στους θεωρητικούς τον απαραίτητο χώρο για να εξασκήσουν αυτό το οποίο διδάσκουν· για τον Cunningham δεν είναι τυχαίο ότι η τζαζ, με τον ελεύθερο και αυτοσχεδιαστικό της χαρακτήρα, έχει αποτελέσει ένα ενδιαφέρον περιγραφικό μοντέλο για τη Θεωρία⁸.

Ως εκ τούτου, η σχέση λογοτεχνίας-Θεωρίας καταδεικνύεται από την καχύποπτη απέναντι στη Θεωρία κριτική ως –δυννητικά τουλάχιστον– προβληματική: μολονότι δεν έχουν εκλείψει οι μνήμες από την εποχή των λογοτεχνικών θεωριών, διαπιστώνεται ότι η λογοτεχνία δεν είναι πια η κύρια αφορμή της Θεωρίας και επισημαίνεται τόσο ότι η λογοτεχνία διαβάζεται ολοένα και συχνότερα ως Θεωρία, όσο και ότι η Θεωρία παρεκκλίνει προς έναν λογοτεχνικότερο τρόπο λειτουργίας. Σε αυτό το πλαίσιο, στιγματίζεται η χειραγώγηση που υφίσταται η λογοτεχνία όταν συνδέεται με εμφανείς πολιτικές στοχεύσεις, ευκαιριακά επιχειρήματα και προκατασκευασμένες τοποθετήσεις που ελλοχεύουν στη Θεωρία⁹. Γίνεται λόγος για τον χαρτογραφικό χαρακτήρα και για το πολυσυλλεκτικό bricolage της Θεωρίας στις ανθρωπιστικές επιστήμες, καθώς και για θεωρίες που έρχονται και παρέρχονται ανάλογα με το εκάστοτε κριτικό ενδιαφέρον¹⁰. Εκφράζονται δισταγμοί απέναντι στην προοπτική να αποσβεστούν οι διακρίσεις μεταξύ τέχνης και θεωρίας, κάτι που ενδέχεται να συμβεί όταν επεκταθεί η μυθιστορηματική φαντασία που ελλοχεύει σε συγκεκριμένες θεωρίες¹¹. Και, τέλος, η Θεωρία περιγράφεται ως απόξεση του λογοτεχνικού ή ως απόδειξη ότι η λογοτεχνία έχασε μεν την κεντρική θέση που κατείχε, αλλά επικράτησαν οι τροπικότητες της, κάτι που ενισχύεται από την ιδέα μιας Θεωρίας χωρίς τέλος ή μιας Θεωρίας που προσλαμβάνει τη μορφή ανοιχτής δέσμευσης¹².

Τα παραπάνω συνοψίζουν τρεις βασικές συνιστώσες της ενασχόλησης με τη λογοτεχνία: πρώτον, τη θέση που με έμμεσο ή άμεσο τρόπο

8. Ό.π., σ. 67, 69 και 74.

9. ELLIS John M., *Literature Lost: Social Agendas and the Corruption in the Humanities*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν-Λονδίνο, 1997, σ. 140-143 και 159.

10. ISER Wolfgang, *How to Do Theory*, Blackwell, Μάλντεν-Οξφόρδη, 2006, σ. 5-7.

11. ANDERSON Amanda, *The Way We Argue Now: A Study in the Cultures of Theory*, Princeton University Press, Πρίνστον-Οξφόρδη, 2006, σ. 11.

12. CULLER Jonathan, *The Literary in Theory*, Stanford University Press («Cultural Memory in the Present»), Στάνφορντ, 2007, σ. 11, 37-41 και 267.

κατέχει η λογοτεχνική ανάγνωση· δεύτερον, τις πολυδαίδαλες διασυνδέσεις της λογοτεχνίας με τη θεωρία· τρίτον, την –παρεπόμενη ως έναν βαθμό– περιγραφή της λογοτεχνίας ως κίνησης προς το έτερο και διάλογου με αυτό, κάτι που ούτως ή άλλως αποτελεί μια από τις βασικότερες προϋποθέσεις της Συγκριτικής Γραμματολογίας. Και με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, όλα αυτά είναι συνυφασμένα με αυτό που αντιλαμβανόμαστε ως πολιτική της λογοτεχνίας.

Για παράδειγμα, ο Jacques Rancière εντοπίζει το πολιτικό στοιχείο στον επιμερισμό του αισθητού στον οποίο προβαίνει η λογοτεχνία, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο η λογοτεχνία αναδιαρθρώνει την κατάσταση του κόσμου που μοιραζόμαστε και των υποκειμένων που τον στελεχώνουν¹³. Η ανάγνωση της λογοτεχνίας έρχεται σε ρήξη με τους παραδεδομένους τρόπους να μιλάμε, να σιωπούμε και να υπάρχουμε, επαναδιαμορφώνει την ορατότητα του κόσμου, διαταράσσει την προσαρμογή των σωμάτων στις σημασίες τους και συγκροτεί ένα είδος λογοτεχνικής δημοκρατίας που αντιτίθεται στην κλασική αναπαραστατική τάξη¹⁴. Στην ουσία, η λογοτεχνία μάς επιτρέπει να δούμε την απόκλιση ανάμεσα στις δικές μας ερμηνείες και στις αντιλήψεις που περιβάλλουν τα ζητήματα που μας απασχολούν: αν μυθοπλασία και «πραγματική ζωή» απέχουν η μία από την άλλη, τότε η λογοτεχνία είναι η πραγματική ζωή που θεραπεύει τις παρανοήσεις της πολιτικής μυθοπλασίας και μας μαθαίνει πώς να διαλέγουμε σωστά τη δική μας παρανόηση¹⁵. Κατά παρόμοιο τρόπο, ο Yves Citton επισημαίνει πως η λογοτεχνία καταλήγει σε μια μοναδική αγραμματικότητα που αναδομεί το αντιληπτικό μας πεδίο¹⁶. Έρχεται έτσι πιο κοντά στον πολιτικό ακτιβισμό και καθίσταται παράγοντας κοινωνικοπολιτικής εξέλιξης¹⁷, αφού ο διάλογος μαζί της δίνει φωνή στους χωρίς φωνή. Διατυπώνοντας διαφορές που δεν έχουν ακόμη αποκτήσει εννοιολογική ή και νομική αναγνώριση σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα, η λογοτεχνία τροφοδοτεί την αντίσταση σε καταπιεστικές λογικές και μετατρέπεται σε εργαστήριο επικείμενων κόσμων

13. RANCIÈRE Jacques, *Politique de la littérature*, Galilée, Παρίσι, 2007.

14. Ό.π., σ. 15-17, 21 και 39.

15. Ό.π., σ. 51-55.

16. CITTON Yves, *Lire, interpréter, actualiser. Pourquoi les études littéraires?*, Amsterdam, Παρίσι, 2007, σ. 110.

17. Για τις παραπάνω θέσεις, ό.π., σ. 141-151.

ή εύστροφη καχυποψία απέναντι σε όλες τις πιθανές πεποιθήσεις¹⁸. Τα κείμενα αυτής της ενότητας διεξέρχονται ζητήματα που έχουν να κάνουν με τη σχέση λογοτεχνίας και θεωρίας, τη λογοτεχνική ανάγνωση και την ίδια την έννοια του συγκριτισμού· ρίχνουν έτσι φως τόσο στην ίδια την προσέγγιση του λογοτεχνικού φαινομένου όσο και στις προϋποθέσεις της πολιτικότητάς του.

* * *

Στο κείμενο που ανοίγει αυτή την ενότητα, η Κάριν Μπόκλουντ-Λαγοπούλου επιχειρεί ένα αυτοβιογραφικό και συνάμα θεωρητικό αφήγημα που καλύπτει την τελευταία τριακονταπενταετία. Ξεκινά λέγοντας ότι, στις αρχές της δεκαετίας του '70, ο δομισμός ήταν η χαρακτηριστικότερη έκφραση της Θεωρίας και το κατεξοχήν ζήτημα που τον απασχολούσε ήταν η ενσωμάτωση του κειμένου σε μιαν ευρύτερη δομή. Από τη μια, ο δομισμός απέρριπτε την αντίληψη περί μοναδικού έργου τέχνης, στην οποία με διαφορετικούς τρόπους κατέληγαν τόσο η παραδοσιακή ιστορία της λογοτεχνίας, όσο και η φορμαλιστική κριτική. Από την άλλη, ανάγοντας τη μελέτη του εκάστοτε κειμένου σε ευρύτερες δομές προσέκρουε στην αδυνατότητα ένα κείμενο να εξισωθεί με κείμενα από άλλες περιόδους ή είδη, πολύ περισσότερο όταν η ίδια η λογική με βάση την οποία συγκροτείται η έννοια της λογοτεχνίας δεν ήταν ανέκαθεν ευκρινής. Σε κάθε περίπτωση, ο δομισμός ανέδειξε το γεγονός ότι πίσω από κάθε ερμηνευτική μέθοδο ελλοχεύει μια όχι απαραίτητα εμφανής θεωρία και προώθησε την ιδέα ότι όλα τα σημειωτικά μορφώματα μπορούν να ενταχθούν σε ένα ευρύτατο διακειμενικό μεγασύστημα. Η συγγραφέας υπογραμμίζει το γεγονός ότι, όσο ο δομισμός παρέμενε μια κατεξοχήν γαλλική δραστηριότητα, ο κειμενοκεντρισμός του διαλεγόταν με τον μαρξισμό και συνυπολόγιζε τη σχέση μεταξύ δομών και κοινωνικοϊστορικού πλαισίου. Η κατάσταση άλλαξε όταν ο δομισμός (και ακόμη περισσότερο ο μεταδομισμός) πέρασε στις Η.Π.Α. όπου, με εξαίρεση τα κείμενα του Jameson, ο μαρξισμός δεν ήταν στην ημερήσια διάταξη. Το ενδιαφέρον μετακινήθηκε τότε προς ζητήματα που στρέφονται γύρω από την αναποφασιστικότητα του νοήματος, πράγμα που εξηγεί τόσο

18. Ό.π., σ. 161, 167, 174-175, 189, 204.

την επιτυχία της αποδόμησης, όσο και την απήχηση της σκέψης του Foucault ως της πολιτικότερης εκδοχής του δομισμού. Η σημασία που αποδόθηκε στην αρχαιολογία της γνώσης ανέδειξε ρεύματα όπως ο Νέος Ιστορισμός, αλλά ταυτόχρονα πυροδότησε και τον «εκρηκτικό εκλεκτικισμό» πολλών εκδοχών των ανθρωπιστικών επιστημών.

Η συγγραφέας διακρίνει δύο βασικά προβλήματα στις θεωρητικές ή θεωρητικολογούσες προσεγγίσεις της λογοτεχνίας. Το πρώτο έγκειται στη μόνιμη τάση τους να υιοθετούν διπλή στόχευση και να ασχολούνται εξίσου με το υπό ανάλυση κείμενο και με τον ίδιο τον κριτικό λόγο που αρθρώνουν. Το δεύτερο σχετίζεται με το γεγονός ότι παρόμοιες προσεγγίσεις δεν αγωνιούν ιδιαίτερα για τη θεωρητική τους συνέπεια, αλλά νοιάζονται περισσότερο για ένα είδος θεωρητικής ορθότητας. Αυτή η στάση μάς επέτρεψε μεν να ανακαλύψουμε ξεχασμένες πτυχές κειμένων του παρελθόντος, αλλά έθεσε και εν αμφιβόλω τη σχέση μας με την ιστορία ανάγοντας την τελευταία σε μύθο. Η «αδύναμη» εκδοχή αυτής της αντίληψης περιορίζεται στην άρνηση της ιστορίας ως μεγάλης αφήγησης και ερμηνείας εξωκειμενικών δεδομένων. Η «δυνατή» της εκδοχή ασπάζεται μια υπεραπλουστευμένη ερμηνεία του ντεριντιανού «il n'y a pas de hors-texte» και θεωρεί ότι κάθε απόπειρα γνώσης του παρελθόντος είναι εκ των προτέρων καταδικασμένη σε αποτυχία. Η συγγραφέας μάς θυμίζει ότι η δεύτερη αυτή εκδοχή μπορεί εύκολα να καταλήξει στην «επανεφεύρεση μιας παγκόσμιας ανθρώπινης φύσης κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση του εαυτού μας». Το δοκίμιο καταλήγει με την παραδοχή ότι η ιστορική μελέτη της λογοτεχνίας ενδέχεται να είναι αδύνατη, χωρίς αυτό να καταργεί το χρέος μας να κάνουμε ό,τι περνά από το χέρι μας για να επιτύχουμε τις πειστικότερες δυνατές αναπαραστάσεις. Πρόκειται για μια γόνιμη εκδοχή του θεωρητικού σχετικισμού, που εκούσια θα υποκύπτει στη γοητεία της άκομψης προσπάθειας «κατανόησης κάποιων πραγμάτων που είναι ξένα ως προς τον εαυτό μας».

Η Λητώ Ιωακειμίδου επιλέγει να μιλήσει για αυτό που αποκαλεί θεωρητική διεύρυνση της Συγκριτικής Γραμματολογίας, υπαινισσόμενη τη συνάντησή της με τη Θεωρία της Λογοτεχνίας και όλες τις συγκλίσεις, επιπλοκές και εκπλήξεις που αυτή συμπεριλαμβάνει. Η συγγραφέας σχολιάζει κριτικά μια σειρά από καίρια στιγμιότυπα του κλάδου που την ενδιαφέρει, αναδεικνύοντας έτσι τη γένεση και μετεξέλιξη ζητημάτων

που βρίσκονται σήμερα στην κριτική επικαιρότητα. Ξεκινά από δύο βασικές αντιθέσεις που σφράγισαν τη θεσμοποίηση της Συγκριτικής Γραμματολογίας. Η πρώτη είναι ανάμεσα στο τοπικό και στο διεθνές, η οποία αποδέσμευσε τον κλάδο από τον καταναγκασμό της αντιπαραβολής και τον προσανατόλισε στις διασυνδέσεις του οικείου με το παγκόσμιο· η δεύτερη φέρνει αντιμέτωπο τον θετικιστικό ιστορισμό με τη θεωρητική αχρονία και αποτυπώνεται κατεξοχήν στο πεδίο της μυθοκριτικής. Στη συνέχεια, η συγγραφέας διατυπώνει τη θέση ότι η ιστορία της Συγκριτικής Γραμματολογίας εν πολλοίς αναπαράγει δύο μοτίβα: αφενός την προέλευσή της από τις φυσικές επιστήμες με τις παρεπόμενες ταξινομικές φιλοδοξίες και τις δαρβινικές αξιώσεις τους· αφετέρου τον συσχετισμό της με την ιδέα του έθνους και της «ψυχής» που η λογοτεχνία μπορεί να του προσδώσει. Με αυτή την αφορμή περνά στον εκτενή σχολιασμό του κειμένου του Berman *Η δοκιμασία του ξένου*, δίνοντας έμφαση στην ιδέα της επίσκεψης στον γείτονα, η οποία γίνεται «καθρέφτης του οποίου οι αντανακλάσεις εμπλουτίζουν το εθνικό εγώ». Τίθεται παράλληλα το ζήτημα της μετάφρασης και της σκοπιμότητάς της, ενώ παράλληλα αναλύεται το μοντέλο «X και Ψ» (όπως αυτό έχει αναλυτικά περιγραφεί από τους Brunel – Pichois – Rousseau), καθώς και το μοντέλο των ομόκεντρων κύκλων (όπως έχει αναπτυχθεί από κριτικούς όπως ο Gaylay και ο Van Tieghem) που περιγράφει το πέρασμα από την εθνική στη συγκριτική και από εκεί στη γενική γραμματολογία.

Η συγγραφέας δίνει ιδιαίτερη προσοχή στις θέσεις του Wellek και του Remak, οι οποίοι αντιδρούν στην προοπτική να μετατραπεί η Συγκριτική Γραμματολογία σε βοηθητικό κλάδο που θα γεφυρώνει τα χάσματα ανάμεσα σε καταρχήν διακριτά πεδία της ανθρώπινης δημιουργίας. Διατρέχοντας παρατηρήσεις των Étienne, Warnke και Croce, η συγγραφέας σταματά στους Fokkema και Ruprecht, στους οποίους εντοπίζει τη μετακίνηση του ενδιαφέροντος προς τη «λογοτεχνική επικοινωνιακή πράξη» και τη «γνωσιακή πράξη της σύγκρισης». Φτάνει έτσι στο κεντρικό ζητούμενό της, τη σχέση Συγκριτικής Γραμματολογίας και Θεωρίας της Λογοτεχνίας. Το βασικό στοιχείο εμπλουτισμού της πρώτης από τη δεύτερη έγκειται στο ότι η πρώτη απομακρύνεται από τη μονοεπίπεδη οπτική της επιρροής και της ομοιότητας, για να υιοθετήσει αυτή της «θεωρητικοποίησης και της συνθετικής ματιάς του λογοτεχνικού φαινομένου». Η συγγραφέας υπενθυμίζει ότι το σαρωτικό πέρασμα

της Θεωρίας έφερε τη Συγκριτική Γραμματολογία αντιμέτωπη με μια σειρά από ζητήματα και προκλήσεις και, κυρίως, με τον συνδυασμό «της εμπειρικής κατανόησης του λογοτεχνικού φαινομένου σε προσδιορισμένο χωρο-χρόνο με την υποθετικο-επαγωγική μέθοδο κατασκευής θεωρητικών συστημάτων». Αντίστοιχα είναι τα διλήμματα που τίθενται από τη συνάντηση της Συγκριτικής Γραμματολογίας με τις Πολιτισμικές Σπουδές, αλλά και κατά τη μεταφορά της στα ελληνικά συμφραζόμενα. Καταλήγει, όμως, ότι σε κάθε περίπτωση ο κλάδος μόνο κέρδος μπορεί να έχει από την επεξεργασία των παραμέτρων της δημιουργίας, διαμεσολάβησης και πρόσληψης του λογοτεχνικού φαινομένου.

Ο Μίλτος Πεχλιβάνος καταπιάνεται με την ιστορία και τη γεωγραφία της αισθητικής τής πρόσληψης. Ξεκινά με μίαν εύστοχη αναφορά σε ζητήματα ορολογίας που έχουν γίνει αφορμή για παραγωγικές και μη παρεξηγήσεις την τελευταία τριακονταετία και συνδέει την τύχη της αισθητικής τής πρόσληψης με την υποδοχή του γαλλικού και αγγλόφωνου μεταδομισμού στη Γερμανία. Η σύντηξη αυτή έφερε διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε μια «αστική» και μια «υλιστική» αισθητική τής πρόσληψης, ή ακόμη ανάμεσα σε μια «ερμηνευτική» και μια «εμπειρική» εκδοχή της. Επιπλέον, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για μια σειρά από γόνιμους διαλόγους, όπως αυτοί με μαρξιστές ανατολικογερμανούς γραμματολόγους, με προγράμματα για μια κοινωνική ιστορία της λογοτεχνίας, με την κοινωνιολογία της γνώσης και τη συστημική κοινωνιολογία, και βέβαια με τη Σχολή της Φρανκφούρτης. Η πορεία της αισθητικής τής πρόσληψης έγινε ακόμη πιο ενδιαφέρουσα όταν αυτή ξεπέρασε τα όρια του γερμανόφωνου κόσμου και άρχισε να διαλέγεται εντατικά με ποικίλες εκδοχές της μεταχαιντεγερριανής σκέψης: αξίζει να θυμηθεί κανείς τις αντιπαραθέσεις Gadamer – Derrida και Jauss – De Man, καθώς και τις συμβολές των Frank και Ricœur. Στο ίδιο αυτό πλαίσιο σφυρηλατήθηκαν ορισμένες σταθερές της αισθητικής τής πρόσληψης, όπως η υπέρβαση της συγγραφο- και εργο-κεντρικής αισθητικής, η απόρριψη εμπειρικών και εργαστηριακών μετρήσεων, η φαινομενολογική θεμελίωση του κειμένου, αλλά και το άνοιγμα προς μίαν οντολογία της μυθοπλασίας. Παρομοίως ξεκίνησε και η συζήτηση για την ένταξη των γραμματολογικών σπουδών στο πολύ ευρύτερο πλαίσιο των σπουδών του πολιτισμού (Kulturwissenschaft), με καίρια σε αυτό το σημείο τη συμβολή της Ass-

mann.

Ο συγγραφέας επισημαίνει την ευρεία απήχηση που γνώρισε και συνεχίζει να γνωρίζει ο προβληματισμός για ζητήματα λογοτεχνικής πρόσληψης και επικοινωνίας: οι άφθονες μελέτες, μεταφράσεις και παραπομπές αποτελούν μια μάλλον ασφαλή ένδειξη του ενδιαφέροντος που αυτά κίνησαν. Παρά αυτή την επιτυχία της αισθητικής τής πρόσληψης, ωστόσο, ζωντανό παραμένει το ερώτημα κατά πόσο αυτή κατάφερε να ταραξεί επί της ουσίας την τρέχουσα ακαδημαϊκή λογική, καθώς αμφιβολίες σχετικά με τη ριζοσπαστικότητά της διατυπώθηκαν τόσο στις Η.Π.Α. με χαρακτηριστικότερη περίπτωση τον Fish, όσο και, πιο πρόσφατα, στη Γαλλία από τον Compagnon του *Δαίμονα της Θεωρίας*. Σε κάθε περίπτωση, η ίδια η πρόσληψη της αισθητικής τής πρόσληψης παραμένει σε εξέλιξη και συνεχίζει να συνδυάζει τα κεκτημένα μιας ισχυρής φιλολογικής παράδοσης με το διεπιστημονικό άνοιγμά της. Ο συγγραφέας ολοκληρώνει με μια αναφορά στην υποδοχή της στον ελληνόφωνο ακαδημαϊκό χώρο. Παρακολουθώντας την ισχνή της παρουσία στις βιβλιοκρισίες και την πολύ πλουσιότερη, αν και συχνά καταχρηστική, σε μελέτες, ο συγγραφέας διαπιστώνει την ετεροχρονισμένη και ταυτόχρονα εκσυγχρονιστική της παρουσία στις ελληνόφωνες ανθρωπιστικές επιστήμες. Παράλληλα, επισημαίνει πιθανούς συσχετισμούς της με θεωρητικές σταθερές της ελληνικής κριτικής, όπως η μπαχτινικής καταγωγής διακειμενικότητα ή η μπαρτεσιανή σημειολογία, αλλά και με την παρακαταθήκη μορφών όπως ο Δημαράς, ο Αγγέλου και ο Ηλιού. Καταλήγει με τη θέση ότι, πέρα από τις όποιες διαφοροποιήσεις της αισθητικής τής πρόσληψης κατά περιόδους και κατά τόπους, αυτή επιδιώκει να παραμείνει ή να καταστεί «εργασία πάνω στη διαφορά».

Στο τελευταίο άρθρο αυτής της ενότητας, η Σοφία Ιακωβίδου προσεγγίζει τη θεωρία της λογοτεχνικής πρόσληψης μέσα από το πρίσμα της κοινωνιολογίας των πεδίων του Bourdieu και της κοινωνιοποιητικής του Viala. Η συγγραφέας ξεκινά δηλώνοντας ότι η ηγεμονική θέση που κατέχουν στο κριτικό στερέωμα συγκεκριμένες αναγνωστικές θεωρίες (Jauss και Iser) οφείλεται στο ότι παρέχουν περιγραφικά σχήματα μάλλον παρά εργαλεία για τη σε βάθος διερεύνηση της πρόσληψης των κειμένων. Η προσκόλληση, ωστόσο, σε αυτές αφήνει εκκρεμές το ερώτημα ποιος-μπορεί-να-πει-ποιος-είναι-συγγραφέας, το οποίο έχει απασχο-

λήσει ένα σημαντικό τμήμα της σύγχρονης γαλλικής λογοτεχνικής κριτικής. Η θεωρία των πεδίων ξεκίνησε ως μοντέλο προς εφαρμογή σε πολυάριθμες πολιτισμικές πρακτικές και συμβολικά αγαθά όπως η λογοτεχνία. Βασικό της χαρακτηριστικό ήταν η απομάκρυνση από τις αυστηρές διακρίσεις ανάμεσα σε εσωτερικά και εξωτερικά ή σε ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά ενός κειμένου· η ανάγκη για κάτι τέτοιο προέκυψε μεταξύ άλλων από το επίμονο, στη Γαλλία τουλάχιστον, αίτημα για αυτονομία του καλλιτέχνη έναντι κάθε πιθανού ετεροπροσδιορισμού. Η θεωρία των πεδίων διατυπώνει τη θέση ότι το λογοτεχνικό πεδίο δεν μπορεί να είναι όσο αυτόνομο επιδιώκεται να είναι, άρα πρέπει να εντοπιστούν οι σχέσεις του με το πολιτικό πεδίο, να διευκρινιστεί η δόμησή του και στη συνέχεια να περιγραφεί η γένεση «των έξεων [και] των ενσωματωμένων προδιαθέσεων των εμπλεκόμενων δραστηριών». Μόνο με αυτή την προεργασία θα είναι εφικτή η μελέτη του λογοτεχνικού έργου, το οποίο και θα έχει εκ των προτέρων συνδεθεί με στοιχεία που παραδοσιακά θεωρούνται ξένα προς αυτό. Αντίστοιχα, σχετικοποιείται η μοναδικότητα του έργου ή του συγγραφέα και γίνεται αντιληπτό ότι η λογοτεχνική εξέλιξη δεν είναι αυστηρά και μόνο λογοτεχνική. Το τίμημα είναι ότι ο κριτικός της λογοτεχνίας πρέπει να γίνει ιστοριοδίφης προκειμένου να καταφέρει το απαραίτητο πλήγμα στην αντίληψη που θέλει τη λογοτεχνία να αντιστοιχεί στην αρραγή κοσμοαντίληψη μιας κοινωνικής ομάδας.

Το εγχείρημα της θεωρίας των λογοτεχνικών πεδίων έχει προκαλέσει μια σειρά από αιτιάσεις. Οι σημαντικότερες από αυτές συνοψίζονται στα εξής: φαίνεται να υποβαθμίζει τις εκ του σύνεγγυς αναγνώσεις των λογοτεχνικών κειμένων (την κατά Barthes «ρηματική επιφάνεια του κειμένου») προκειμένου να προβεί σε ευρύτερες διαπιστώσεις· η έννοια του λογοτεχνικού πεδίου δεν είναι επιβεβαιώσιμα οικουμενική, καθώς έχει αναπτυχθεί με σημείο αναφοράς τη γαλλική λογοτεχνία· επαναφέρει τις ισχύουσες κρίσεις του λογοτεχνικού κανόνα, γιατί ασχολείται κατά βάση με επιφανείς συγγραφείς υποσκελίζοντας τους ελάσσονες· παραγνωρίζει τις πληροφορίες που δίνουν οι ίδιοι οι συγγραφείς και, εν τέλει, μειώνει το έργο σε πρόσχημα για να αναδείξει την κοινωνική στρατηγική τους. Στη συνέχεια, η συγγραφέας επικεντρώνει την προσοχή της στην κοινωνιοποιητική ως παράγωγο της θεωρίας των πεδίων και επισημαίνει ότι φέρνει στο προσκήνιο τις διαμεσολαβήσεις μεταξύ

κειμένου και κοινωνικών γεγονότων. Το κείμενο, κατ' αυτή την έννοια, λειτουργεί πρισματικά ως προς τη γλώσσα, το λογοτεχνικό πεδίο στο οποίο ανήκει, το είδος και τον συγγραφέα του, ή ακόμη και ως προς την αγορά του βιβλίου ή τις υπερκειμενικές του σχέσεις. Για να διαλευκανθούν όλα αυτά τα σημεία, η κοινωνιοποιητική προτείνει μια ρητορική της ανάγνωσης (για τον σκοπό αυτό επανεξετάζει κατηγορίες όπως η *inventio*, η *dispositio*, η *elocutio*, η *actio* και η *memoria*), καθώς και την έννοια του υποτιθέμενου αναγνώστη. Η συγγραφέας καταλήγει με την πρόταση ότι, για την κοινωνιοποιητική, το ζήτημα του πραγματικού θα πρέπει να τίθεται στο πλαίσιο της αναφοράς (κατ' αντιστοιχία προς τη νεοκλασική διαφορά) που μιλά για το πραγματικό με διαρκώς παρεκκλίνοντα τρόπο. Με αυτό τον τρόπο, η κοινωνιοποιητική όχι μόνο λαμβάνει υπόψη της το ενδεχόμενο της πληθυντικής ανάγνωσης, αλλά και το προσκαλεί.

Απόστολος Λαμπρόπουλος

Οι Χώρες της Θεωρίας περιλαμβάνουν δεκαεπτά πρωτότυπα κείμενα που, από διαφορετική σκοπιά το καθένα, απαντούν στο ερώτημα «ποια Θεωρία, σήμερα;». Ο τόμος αυτός, αντί να αναπολεί και να αρχειοθετεί τα παλιά επιτεύγματα της Θεωρίας, αποπειράται να πιάσει τον σφυγμό της στον ελληνόφωνο χώρο και τον παρόντα χρόνο. Επιδιώκει έτσι να δώσει συνέχεια στην εργασία της Θεωρίας, να την εξιστορήσει και μαζί να γίνει στιγμιότυπό της, να εντοπίσει μερικά από τα τυφλά σημεία της χωρίς να σημάνει λήξη εργασιών και, ενδεχομένως, να υποδείξει νέες κατευθύνσεις αποφεύγοντας τον πειρασμό του θεωρητικού μεσσιανισμού. Η επιλογή των κειμένων συνδυάζει τα εξής: πρώτον, τη μελέτη της λογοτεχνίας ως λυδία λίθο και διαρκές ζητούμενο του θεωρητικού στοχασμού· δεύτερον, την έννοια της μετακίνησης και της μετατόπισης τόσο ως γνώρισμα όσο και ως αντικείμενο του στοχασμού αυτού· τρίτον, τις διασυνδέσεις ανάμεσα στην πολιτική και την ιστορική διάστασή του· τέταρτον, τη διακλαδικότητα και την επαφή του με πανεπιστημιακές ή μη πρακτικές· πέμπτον, την επίμονη μεταθεωρία ως θεμελιώδες συστατικό του.

ISBN 978-960-455-559-8



ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 4559